

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ

УЧАСТЬ ПОЛЯКІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В НАРОДНИЦЬКО-РЕВОЛЮЦІЙНОМУ РУСІ В 70-80-х рр. ХІХ ст.

О.БІЛОБРОВЕЦЬ

Київський національний лінгвістичний університет

Вивчення історії національних меншин в Україні є актуальною проблемою сьогодення. Для гармонізації суспільних відносин у поліетнічних регіонах важливим є дослідження особливостей їх історичного розвитку. В соціально-економічному та суспільно-політичному житті Правобережної України другої половини ХІХ - початку ХХ ст. значну роль відігравав польський етнос. Після польського повстання 1863 року і репресій проти його учасників змінилась ідеологія, форми і методи участі польського населення у суспільному житті. Проте ці питання є недостатньо дослідженими. Частково вони висвітлювалися відомими українськими та зарубіжними істориками, у тому числі Д.Бовуа, В.Павлюком, В.Трохименком, Я.Хмелевським, З.Лукавським, Я.Канцевичем, Г.Жебереком¹. Водночас є ціла низка питань, зокрема участь поляків в українському та загальноросійському суспільно-політичному русі, які ще недостатньо вивчені. Метою пропонованої статті є визначення місця і ролі поляків у революційно-народницькому русі 70-х - початку 80-х рр. ХІХ ст. на Правобережжі.

Чималі обшири регіону були розділені між польськими магнатами, маєтки яких обслуговувались великим числом польських економістів, управлінців, орендарів, т.зв. "офіціалістами". Саме вони разом з дрібними землевласниками нерідко переймалися революційними ідеями, складали основу різноманітних нелегальних гуртків, були активними учасниками громадсько-політичних акцій і виступів проти влади. Репресії, які почалися після повстання 1863 року, суттєво загальмували діяльність польських революціонерів, царський уряд використав польське повстання як привід для посилення реакції в країні, розправи з революційно-демократичним рухом².

У 70-х роках в Україні сформувалося революційне народництво, яке було складовою частиною загальноросійського руху різночинної інтелігенції. Не створивши власних народницьких організацій, поляки взяли активну участь у загальному революційному русі. Народництво в Україні 70-80-х рр. ХІХ ст., як і в інших регіонах Російської імперії, характеризувалося домінуванням соціально-революційної ідеології. Цей світогляд мав не тільки яскраво виявлену антифеодальну, а й антибуржуазну спрямованість. Селянський демократизм народників з їх вірою в народ (насамперед у селянство), ідеалізація селянського світосприйняття та способу життя поєднувались з ідеалами соціалізму³.

Зародком революційного народництва на Правобережній Україні стали гуртки самоосвіти, які виникли наприкінці 60-х рр. ХІХ ст. У 1873 р. у Києві діяв гурток "бунтарів", т.зв. "Київська Комуна" під керівництвом В.Дебогорія-Мокрієвича. Активним учасником цього гуртка став Олексій Дробиш-Дробишевський, відомий як революційний діяч під псевдонімом Уманський, який був арештований у 1873 р. і засуджений у Варшаві в процесі 137. До 1874 р. він відбував покарання у Петропавлівській фортеці, а після звільнення переїхав до Києва і вступив до "Київської Комуни"⁴. Членами цього гуртка були також поляки Едмунд Студінський, який працював пізніше в гуртках Харкова і Одеси; Павло Рогальський - учасник "Чигиринської змови" і звільнення з в'язниці Л.Дейча, Я.Стефановича та І.Бохановського; Клементина Рогальська (сестра Павла), яка брала участь у пропагандистській і терористичній діяльності цього гуртка⁵.

Революційна молодь, що об'єднувалась у багатьох народницьких гуртках, вірила в революційну природу селянства і можливість підняти його на боротьбу проти існуючого ладу. Масове "ходіння в народ" розпочалося влітку 1874 р. Народники під виглядом майстрів, вчителів йшли в села і займалися революційною пропагандою.

На Правобережній Україні "в народ" пішли члени "Київської Комуні". Вони вели "бродячу" пропаганду, вважаючи, що у відповідь на бунтарські заклики селяни піднімуться на боротьбу. Першими пішли по селах і містечках Київщини і Поділля, видаючи себе за малярів, В.Дебогорій-Мокрієвич і Я.Стефанович. За ними - інші члени "Київської Комуні" - І.Бохановський, К.Фрост, В.Рогачова та ін. Члени цього гуртка Горинович і поляк О.Дробишевський переїхали до м. Шполи, де працювали на місцевому цукровому заводі і вели революційну пропаганду серед робітників і селян, намагаючись підняти їх на повстання за зрівняльний розподіл поміщицької землі. У Шполі пропагандисти пробули близько тижня, знайомлячись "з побутом робітничого класу"⁶. Член гуртка Л.Дейча в Києві поляк Ю.Щепанський вів революційну пропаганду серед росіян-старообрядців у Таврійській губернії.

За свідченням Дебогорія-Мокрієвича, метою членів "Київської Комуні" було ознайомлення з настроями й поглядами селян, умовами життя народу. В той час, вказував він, необхідно було зібрати дані, за якими можна було б виробити програму практичних дій, отримати інформацію про місцеві селянські заворушення. На кінець 1874 р. близько тисячі учасників "ходіння в народ" були заарештовані царськими каральними органами. Серед них було чимало поляків, зокрема, О.Дробиш-Дробишевський, М.Гейштор, Е.Каменський, Т.Квятковський, М.Потоцька, Е.Супінська, В.Лукашевич, Судзіловичі, К.Ваховська.

У вересні-жовтні 1875 р. у Петербурзі відбувся другий з'їзд народників, на якому було прийнято рішення про об'єднання частини гуртків у "Союз революційних груп". Учасники "Союзу" відмовились від планів охопити своїм впливом усю Росію і вирішили сконцентрувати увагу на Поволжі та Україні⁷. З метою організації відділень "Союзу" з Петербургу до Києва виїхала Олександра Ходжевська. Згідно зі спогадами революціонера 70-х рр. С.Джабадарі, разом з членами Всеросійської Соціально-революційної організації діяло багато поляків, які вороже ставились до польського сепаратизму. Частина з них групувалася в національних польських гуртках, якими керував Людвіг Страшевич⁸.

Одними з перших на шлях перегляду старої програми і тактики з врахуванням досвіду "ходіння в народ" стали народники, що діяли в Україні. В 1875 р. тут виникає гурток "південних бунтарів". До його складу увійшли учасники бакунінських і пропагандистських гуртків першої половини XIX ст. Серед них - М.Ковалевська, В.Засулич, Л.Дейч, І.Бохановський та ін. У грудні 1878 р. у Києві був проведений з'їзд представників різних громадських течій з метою домовитись про єдність дій у боротьбі проти самодержавства. На з'їзді гуртки революціонерів-народників представляли В.Дебогорій-Мокрієвич, В.Осинський, М.Ковалевський⁹.

За свідченням В.Дебогорія-Мокрієвича, В.Осинський з'явився у Києві восени 1877 р. Досі він вважався ортодоксальним народником-землевольцем, однак невдовзі став прихильником терору. 23 лютого 1878 р. у Києві В.Осинський, О.Медведев та І.Івичевич вчинили невдалий замах на товариша (помічника) прокурора Котляревського, який переслідував революціонерів. Стосовно цієї події була випущена прокламація, надрукована в Петербурзі і поширена в Києві, Одесі та інших містах України, в якій пояснювалися мотиви переходу народників до методів терору. На ній вперше було зроблено відтиск печатки овальної форми з написом "Исполнительный комитет Русской соц.-революц. партии" зі схрещеними сокирою, револьвером та кинджалом посередині¹⁰.

Улітку 1878 р. київські та одеські народники (О.Медведев, В.Осинський, І.Івичевич) зробили спробу звільнити одного з відомих діячів першого етапу "ходіння в народ" П.Войнаральського, засудженого за "процесом 193-х" до 10-річної каторги. Ця акція була ініціативою гуртка "Земля і воля". Однак відбити заарештованого у жандармів не вдалося¹¹.

У діяльності гуртка В.Осинського, якого деякі історики вважають також поляком за походженням, активну участь брали поляки: двоюрідні брати Генріх і Владислав Ізбіцькі, арештовані за поширення прокламацій з приводу замаху на Котляревського, Ігнатій і Ян Івичевичі, які померли в лютому 1879 р. від ран, одержаних при збройному опорі жандармам; сестра

Генріха Ізбіцького Марія Костецька, яка займалася пропагандою, але була прихильницею терористичної діяльності, а також її чоловік Болеслав Костецький, засуджений до каторги за київським "процесом 18-ти". У 1880 р. Марія Костецька і Софія Перовська займалися не тільки пропагандистською роботою. Вони збирали гроші для надання допомоги ув'язненим, на спорудження пам'ятника на могилі братів Івичевичів, утримували квартиру, яка була клубом гуртка, а при переїзді у Варшаву стали активним членами Варшавської соціалістичної групи (гміни).

На початку 80-х рр. до складу гуртка В.Осинського входили також поляки Владислав Козловський, арештований у лютому 1880 р., і Юзеф Зелінський, що втік за кордон. Велику роботу в гуртку проводив Людвіг Кобилянський, який прибув до Києва з Варшави, коли там у серпні 1878 р. почалися масові арешти членів соціально-революційної організації.

За дорученням гуртка Л.Кобилянський їздив за революційною літературою в Петербург і Одесу, побував з важливими дорученнями в Москві, Тулі, Курську, Чернігові, Ніжині, Ковелі, Володимирі-Волинському, Вільно. У січні 1879 року разом з Г.Гольденбергом у Харкові здійснив черговий терористичний акт і зник. Затримати Л.Кобилянського вдалось тільки 21 серпня 1879 р. з документами на прізвище Григоренко. Його справжнє прізвище було встановлено тільки в лютому 1880 р. через свідчення Гольденберга.

Важливу роль у діяльності київських революційних організацій відіграв доцент Львівського політехнічного інституту поляк Флоріан Богданович, який приїздив до Києва у 1876 р. з великим багажем російських і польських революційних видань, за що і був арештований. Після виходу в 1878 р. з в'язниці Богданович деякий час жив у С.Перовської, а потім перейшов на нелегальне становище, виїхав у Дубно, намагався вести там революційну пропаганду, потім увійшов до гуртка Гобста і організував хімічну майстерню з виготовлення вибухівки. З березня 1879 р. у майстерні стався випадковий вибух, який привернув увагу поліції. Це потягнуло за собою арешт, слідство, і як наслідок - заслання на каторгу¹².

Терористичні настрої охопили не лише народницьку інтелігенцію, а й окремих робітників. Вони збиралися на сходки, на яких ідеї революційного народництва й соціалістів потрапляли у робітниче середовище та популяризувалися в масах. Однак головне, що виносили робітники звідти, - це переконання у тому, що лише організовані виступи проти урядової політики і підприємців можуть принести поліпшення їх становища¹³. Наприкінці 70-х - на початку 80-х рр. у Києві діяв робітничий гурток А.Гобста. З цим гуртком був пов'язаний поляк Владислав Красовський, уродженець Варшави, який служив у Миколаєві і був членом місцевого революційного гуртка,

У травні 1879 р. під час обшуку у квартирі А.Гобста було знайдено значну кількість піроксиліну та неначинені бомби, призначені для замаху. У справі гуртка Арона Гобста притягувались до відповідальності поляки Петро Жолондович, Анна Лісовська та її брат Генріх, сестри Вінцентина, Клементина і Антоніна. Генріх займався переважно пропагандою серед робітників, а також терористичною діяльністю. У 1880 р. Г.Лісовський був членом Варшавської соціально-революційної організації і Київської польської соціалістичної гміни. До цих організацій належала і Клементина Лісовська. Антоніна Лісовська, дружина члена Виконавчого комітету "Народної волі" Н.Колодкевича, була також агентом цієї організації і діяльним членом "Народної волі". Вона сприяла контактам народовольців з польськими соціалістичними гмінами (відділеннями) і надавала останнім допомогу. У 1881 р. під прізвищем Краснопецької А.Лісовська жила у Варшаві, під прізвищем Гаєвської - у Вільно. Брала участь у підкопі під Кишинівське казначейство, організоване групою народовольців. У 1882 р. А.Лісовська була заарештована і засуджена до 15 років каторги¹⁴.

Характерно, що царизм у російському революційному русі нерідко вбачав "польську інтригу". На процесі Богдановича прокурор Києва Стрельников сказав: "Метою соціал-революційної партії є мародерства, грабунки, гвалти, принесені із Заходу до Польщі, де знайшли найкращі умови. І поляки-революціонери з вродженим макіавеллізмом прагнуть об'єднатися з шумовинням нашого суспільства і скерувати його на ненависний їм державний порядок"¹⁵.

Наприкінці 70-х - 80-х рр. за участь у нелегальних організаціях притягувались до судової відповідальності студенти-поляки Київського університету Л.Богоцький, А.Затурський, М.Подревський¹⁶. У цей же період у Києві діяв революційний гурток під керівництвом Вінцентія Янушкевича і його брата Петра. У 1879 р. за революційну пропаганду серед робітників Києва були заарештовані і вислані брати Зигмунд і Олександр Поплавські. Пропагандою серед солдатів займався студент Київського університету Антоній Бяловський. За зберігання і поширення революційної літератури звинувачувались Людвіг Залевський, Феліціан Жубр, Генріх Славинський, Юзефа Дзиковська та ін.¹⁷

З київськими гуртками були тісно пов'язані революційні гуртки на периферії. У 1875 р. у Житомирі студентом Технологічного інституту Г.Віленцовим був утворений перший революційний гурток, до складу якого входили переважно гімназисти старших класів - Войцехівський, Н.Янушкевич, В.Немоловський, К.Гащинський. У 1877 р. гурток було викрито і ліквідовано.

Наприкінці 70-х - на початку 80-х рр. у Житомирі також існував гурток І.Басова, програма якого передбачала мобілізацію засобів на революційні цілі шляхом експропріацій, ліквідацію шпигунів, сприяння втечам ув'язнених і т.п. Членами цього гуртка були Юзеф Більчанський і Платон Горський. Згодом понад 20 членів гуртка, у тому числі Ян Зубжицький, Корнелій Багриновський, Амброзій Трушковський, Адольф Кржижановський, були заарештовані за спробу пограбування пошти на тракці між Києвом і Житомиром, а в квітні 1879 р. - грошової скрині 125 піхотного Курського полку в Житомирі. Обидві спроби закінчились невдало. Більчанський і Горський були повішені, а 12 осіб засуджено до каторжних робіт¹⁸. У 1880-1881 рр. гурток відновив свою роботу завдяки активним діям його членів, що залишились на свободі, і залученню нової молоді. Через Юлію Красицьку гурток був пов'язаний з київським підпіллям¹⁹.

Наприкінці 70-х - на початку 80-х рр. у Кам'янці-Подільському також існувало декілька революційних гуртків, учасниками яких було чимало поляків. Найбільш відомим був гурток Никанора Крижанівського, який мав власний друкарський верстат і друкував листівки. Влітку 1879 р. гурток було розгромлено, а типографію захоплено поліцією²⁰.

Таким чином у 70-80-х рр. ХІХ ст. поляки, вихідці з дрібної польської шляхти, офіціалісти, студентська молодь беруть активну участь у революційному русі народників на Правобережжі. Суто польських народницьких гуртків не існувало. Народницька ідеологія, форми і методи революційної боротьби впродовж цього періоду зазнали значних змін. Найбільш діяльним на початку 70-х рр. був гурток "Київська Комуна", в якому поляки брали активну участь у пропагандистській, терористичній діяльності та "ходінні в народ". З утворенням Всеросійської соціально-революційної організації, посиленням політичної боротьби, переважно у формі терору, значна частина поляків підтримала народницько-революційний рух на протигагу польським націоналістичним гурткам. У цей період тісними були революційні зв'язки народницьких груп і організацій Києва і Варшави, на периферії найдіяльнішими були гуртки у Житомирі та Кам'янці-Подільському.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Бовуад.* Битва за землю 1863-1914 рр. - К., 1996. - 432 с; *Павлюк В.В.* Магнаторія Волині в соціально-економічному та культурному житті Правобережжя у ХІХ ст. - Острог, 2000. - 184 с; *Трохимович В.* Київська група польських соціалістів наприкінці ХІХ ст. // Україна-Польща. - К., 1993. - С.151-153; *Chmielewski J.* Pierwsze lata korporacji studentow polakow w Kijowie (1884-1892). - Warszawa, 1939. - 31 s.; *Eukawski Z.* Polacy w rosyjskim menu socjal-demokratycznym w latach 1883-1893. - Krakow, 1970. - 151 s.; *Kancewicz J.* Polska partia socjalistyczna w latach 1892-1896. - Warszawa, 1984. - 508 s.; *Zeberek G.* Poczatki ruchu socjal-demokratycznego w Kijowie w latach 1889-1903. - Krakow, 1981. - 32 s. та ін.

² *Рудько М.П.* Революційні народники на Україні (70-і рр. ХІХ ст.). - К., 1973. - С.19.

³ *Світленко СІ.* Народний рух в Україні. 1860-80-х рр. ХІХ ст. - Дніпропетровськ, 1995. - С. 14.

⁴ *Śliwowska W.* Udział Polaków w rewolucyjnym ruchu narodnickim lat siedemdziesiątych XIX w. w Rosji // *Z dziejów współpracy rewolucyjnej Polaków i Rosjan w 2 poł. XIX w.* - Wrocław, 1956.-S.229.

⁵ *Снытко Т.Г.* Русское народничество и польское общественное движение (1865-1881). - М , 1969.-476 с.

⁶ *Рудько М.П.* Вказ. праця. - С.91.

⁷ Там само. - С. 106-108.

⁸ *Śliwowska W.* Op. cit. - S.75.

⁹ *Рудько М.П.* Вказ. праця. - С. 170.

¹⁰ Там само. - С. 175.

¹¹ Там само. -С.178.

¹² *Снытко Т.Г.* Указ. соч. - С.48.

¹³ *Решт О.* Україна в імперську добу (XIX - поч. XX ст.). - К., 2003. - С. 177.

¹⁴ *Снытко Т.Г.* Указ. соч. - С.171.

¹⁵ *Śliwowska W.* Op. cit. - S.248.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі - ЦДІАК України). - Ф.274. - Оп. 1. - Спр.207. - Арк. 156.

¹⁷ *Снытко Т.Г.* Указ. соч. - С.97.

¹⁸ ЦДІАК України. - Ф.274. - Оп.1. - Спр.164. - Арк. 16.

¹⁹ *Снытко Т.Г.* Указ. соч. - С.91.

²⁰ Там само.- СІ 77.